
Я.С. Яцків, академік НАН України
Голова Науково-видавничої ради НАН України

ІСТОРІЯ ПОВТОРЮЄТЬСЯ ... на новому етапі розвитку суспільної думки, але зі старими проблемами

Для підтвердження цієї тези подаю тут текст свого виступу на Загальних зборах НАН України 1 грудня 1998 року.

Шановна Президіє! Шановні колеги!

Перш за все, дозвольте мені висловити декілька загальних думок стосовно нашого суспільства та ролі науки в його подальшому розвитку. Врешті-решт ми зрозуміли, що єдність суспільства базується на його різноманітності, а стабільність залежить від вибору магістрального шляху його еволюційного розвитку. Цікаво, що ці твердження можна було б проілюструвати на прикладах будови і еволюції небесних систем – від нашої Галактики до Сонячної системи. Наприклад, стабільність орбітального руху Землі значною мірою обумовлена наявністю у нашої планети супутника – Місяця. Я розумію, що порівняння не є цілком коректним, але воно спало мені на думку, коли я сьогодні слухав виступ академіка НАН України В.М. Гейця.

Вибір магістрального шляху розвитку нашого суспільства повинен базуватися на досягненнях сучасної науки.

Аксіома 1. Реальну незалежність і безпеку мають ті країни, які здатні створювати та ефективно використовувати нові знання.

Національні інтереси України вимагають ефективного розвитку та використання науково-технологічного потенціалу, переходу виробництва на інноваційний шлях розвитку, забезпечення наукових засад державотворення, духовного розвитку громадян.

Україна мала (і частково зберегла) значний науково-технологічний потенціал. Але ступінь структурної повноти цього потенціалу є недостатньою для повномасштабного вирішення проблем сьогодення.

Можливі різні сценарії розвитку наукової та науково-технічної галузі України. Але всі вони повинні базуватися на такому принципі.

Аксіома 2. Без державної та громадської підтримки наука загине, а без науки держава не матиме майбутнього.

Необхідно запровадити на рівні держави і на всіх інших рівнях диференційовану систему підтримки наукової та науково-технологічної діяльності.

Якщо держава претендує на звання великої чи хоча б такої, котра відіграє помітну роль у розвитку цивілізації, то вона повинна розвивати фундаментальну науку. Є держави, для яких підтримка науки є більш прагматичною – підвищувати якість продукції, конкурентоздатність тощо.

Очевидно, що у нашої держави немає можливості широкомасштабної підтримки науки. Тому є єдиний вихід – запровадити диференційовану систему такої підтримки.

Я вже неодноразово обґрунтовував необхідність саме диференційованого підходу до реформування та державної підтримки наукової та науково-технічної галузі. Його зміст полягає у підтримці державою всесвітньо відомих наукових шкіл у сфері математики та природничих наук, розробки основ державотворення з боку соціогуманітарних наук та науково-технічного забезпечення замкнутого циклу високотехнологічних конкурентоспроможних виробництв.

Реформування науково-технічної галузі в Україні, і не тільки в Україні, нашо вхується на серйозні труднощі.

Що робити в цій ситуації? Чому так повільно просувається реформування науково-технічної галузі в Україні? Тут ми, науковці, забуваючи про свої обов'язки перед суспільством, любимо посилатися на недоліки роботи вищих урядових кіл (вони є, і досить великі).

Я вважаю, що однією з найважливіших умов реформування науки в Україні є підвищення ролі громадських інституцій, тобто наукових спілок, товариств, асоціацій, в управлінні наукою. Цей фактор я ставлю на перше місце у переліку можливих заходів реформування науки.

Тепер кілька слів про стан та перспективи розвитку астрономічної науки в Україні, а також про роботу громадської організації – Української астрономічної асоціації.

Так історично склалося, що Україна є однією з провідних астрономічних держав світу. За кількісними показниками наша держава займає 14-те місце поміж сотні держав-членів Міжнародного астрономічного союзу. Ми випереджаємо центральноевропейські країни – Бельгію, Швецію, Данію та інші. Сьогодні в Україні є три великі широко профільні астрономічні установи: Кримська астрофізична обсерваторія, Радіоастрономічний інститут НАН України в Харкові та Головна астрономічна обсерваторія НАН України в Києві, а також більше десяти університетських обсерваторій та кафедр, що, як правило, спеціалізуються за окремими напрямками астрономічних досліджень. Крім того, у горах Приєльбрусся Україною створена сучасна Високогірна спостережна база "Терскол", яка зараз входить до складу Міжнародного центру астрономічних та медико-екологічних досліджень, що діє під егідою нашої Академії та РАН.

Усі ці установи об'єднані в Українську астрономічну асоціацію – громадську інституцію, яка відіграє важливу роль в житті астрономів України,

зокрема, представляє їх в Міжнародному астрономічному союзі, влаштовує Всеукраїнські з'їзди астрономів, присуджує премії за видатні досягнення та премії молодим астрономам.

Міжнародне визнання української астрономічної науки забезпечила самовіддана праця кількох поколінь учених-астрономів. Серед них всевітньо відомі школи: Орлова—Федорова (з астрономії та планетарної геодинаміки); Барабашова—Всехсвятського (з фізики тіл Сонячної системи); Северного—Гуртовенка (з фізики Сонця); Брауде та його учнів (з декаметрової радіоастрономії) та інших.

Вивчаючи глобальні проблеми будови та еволюції Всесвіту, астрономія не є наукою, відірваною від практичного життя. Результати фундаментальних і прикладних досліджень названих шкіл використовували і використовують під час створення систем космічної навігації, служби часу і частоти, підготовки та проведення космічних експериментів "ВЕГА", "ФОБОС", "КОРОНАС" та інших, а також для створення систем спеціального радіозв'язку.

В астрономії, як і в інших галузях науки, зараз виникає питання, чи спроможні ми за сучасних умов зберегти і розвинути той науковий рівень, якого досягли протягом останніх десятиріч. Загальновідомо, що ці "сучасні умови" не відповідають ніяким стандартам. Досить зазначити, що ні Міністерство науки, ні НАН України не виділяє грошей на підтримку матеріально-технічної бази та інфраструктури науки. Наприклад, за останні роки ми не ввели в експлуатацію жодного спостережного комплексу (а астрономія — наука спостережна!).

Тому необхідно шукати інших шляхів виходу з ситуації, що склалася в нашій державі. Це перш за все виконання разом із закордонними партнерами спільних програм досліджень. Ці партнери забезпечують нас дорогоцінною апаратурою або допускають до своїх унікальних спостережних комплексів. Як правило, тут діє ланцюжок: "Наша ідея — їхня техніка, спільні спостереження, обробка та публікація результатів".

Зрозуміло, що це не є стратегічним виходом із ситуації. Поступаючи таким чином, ми через декілька років втратимо всі ті доробки, які маємо, і нас не будуть запрошувати до співпраці. Тому за рішенням з'їзду Української астрономічної асоціації ми створили Ініціативний комітет з визначення стратегії розвитку астрономічної науки в Україні. Його завдання — визначення стану та перспектив розвитку в Україні того чи іншого напрямку астрономії, підготовка пропозицій щодо створення відповідної інфраструктури тощо.

Якщо в сфері фундаментальних астрономічних досліджень нам все більш-менш зрозуміло — маємо підтримувати тих науковців, які працюють на міжнародному рівні, то з прикладними дослідженнями, яких насправді потребує наша держава, справи значно гірші.

Наші пропозиції ще не сприймають належним чином на верхніх шаблях державного управління наукою. Розроблена нами програма створення Державної служби єдиного часу і еталонних частот (без такої служби не може

обійтися жодна високотехнологічна держава) не фінансується в необхідному обсязі, а підготовлена програма "Служба Сонця в Україні" вже другий рік блукає коридорами Кабінету Міністрів та профільних міністерств.

На черзі розробка програми кометно-астероїдної небезпеки – української частини відповідної міжнародної програми.

Я думаю, що в цій аудиторії немає потреби говорити про важливість і доцільність розробки та виконання таких програм в Україні. Вони мають міжгалузевий характер та широкомасштабне застосування в різних сферах діяльності людства.

Я розумію, що у держави можуть бути більш нагальні проблеми і програми. Тоді потрібно чітко визначитися, які це програми, бо найбільшим злом в управлінні наукою є стан невизначеності. Сьогодні дуже багато науковців змирилися з тим, що вони не потрібні збіднілій державі. Необхідно знайти ті важелі – і на рівні держави, і на інших рівнях, які б відновили у науковців віру, що вони потрібні своєму народові.

Деколи не так важливий обсяг фінансування, як його стабільність. Відомо, що зменшення фінансування на декілька процентів сприймається нашими заокеанськими колегами як велике лихо. А що говорити нам – протягом року доводиться по декілька разів переоформлювати контракти, плани, звіти у зв'язку з "корегуванням", тобто скороченням обсягів фінансування.

Отже, ми граємося в роботу, а не працюємо.

Деколи не так важливо для науковця підвищення його зарплати, як можливість виїхати у відрядження, щоб доповісти свої результати, поспілкуватись з колегами тощо.

Перелік таких "деколи" я міг би продовжувати, але наостанок додам лише одне: деколи нам, науковцям, необхідно бути рішучими у відстоюванні інтересів науки, а владі, за бідами сьогодення, не забувати другу з аксіом, яку я наводив на початку свого виступу: **без науки у держави немає майбутнього**.

Якщо говорити відверто, чого нам, науковцям і владі, зараз не вистачає – справжнього патріотизму. Підкреслюю "справжнього", що означає відповідальність за свою державу, її історію та майбутне.

* * *

2 грудня 2013 року у Центрі досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України відбулася зустріч з директором Інституту історії природознавства та техніки (ІПТТ) ім. С.І. Вавілова РАН, чл.-кор. РАН Ю.М. Батуріним. Він виступив із доповіддю "Реформа Російської науки: уроки для України". Раніше свої думки щодо реформування науки Ю.М. Батурин оприлюднював неодноразово. Одну з його останніх статей на цю тему ми наводимо у цьому збірнику (История взаимоотношений власти и науки в России: от Петра I до наших дней. – С. 10–15).

Після його виступу відбулася цікава дискусія про стан справ в РАН та розмова, які уроки з цього має зробити Україна. Я брав участь у цьому

зібранні, виступав, а нижче подаю свою інтерпретацію основних тез виступу чл.-кор. РАН Ю.М. Батуріна.

Що є в Російській Федерації?

1. Криза у системі "наука – влада".
2. Держава вимагає швидкої віддачі від науки (а це не відповідає статусу фундаментальної науки).
3. Питання щодо власності, у т. ч. академічної, з боку олігархічних структур РФ.
4. Кризовий стан у суспільстві і нерозуміння ролі науки.

Чому так сталося?

1. Не наводили порядку в діяльності РАН, її інститутах та колективах учених і т. п.
2. Було ясно, що щось необхідно міняти в РАН, але крім розмов – нічого, ні плану, ні дій.
3. Не формувалася громадська думка щодо досягнень РАН (не було інформації в ЗМІ, мало науково-популярних видань тощо).
4. Не можна було допускати, щоб влада провела реформу "зверху", "тихо та швидко", без широкого обговорення.
5. Не можна було вірити обіцянкам, а вести відповідні стенограми та протоколи усіх зустрічей на високому рівні.
6. Необхідно було створити штаб реформ з осіб, які вміють думати та діяти.
7. Не можна залишати РАН без інститутів, адже тоді вона перетвориться на клуб.
8. Кожен НДІ повинен подумати про своє майбутнє.

Науково-дослідних інститутів у РАН понад 300 (близько 60 було ліквідовано за останній час). Працівникам установ, що лишились, обіцяють удвічі збільшити зарплату, а це означає істотне скорочення штату цих установ.